

Я. О. Мишанич, наук. співроб.
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ

ПЛАТОН І ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА: СИСТЕМНІСТЬ І ГУМАНІЗМ

Проблема ідеального суспільства та ідеальної держави цікавила людство у всі часи – від античності до сьогодення. Праці грецького філософа Платона свідчать, що вже у п'ятому столітті до нашої ери була створена концепція справедливої держави, де кожна людина виконуватиме свою роботу й буде жити щасливо. Ідеї Платона стали популярними в західній Європі й уже в XVI–XVII ст. з'явилися утопічні твори, де був змальований вигаданий неіснуючий світ людей, в якому є цілком досяжним людське щастя, обов'язковою передумовою якого є праця за покликанням. Подібну цілісну філософську концепцію у XVIII ст. створив український філософ Г. Сковорода. Ідея праці за покликанням стала основоположною для його філософії. Розвитком концепції стала так звана "горня республіка", де всі люди здобували свій хліб працюючи за покликанням і згідно зі своїми природними нахилами. Крім античних джерел філософ використовував Біблію, яку вважав окремим ідеальним світом, за зразком якого треба жити всім людям. Основними засадами гармонійної ідеальної держави Г. Сковорода вважав любов, спільну власність, всезагальна рівність та республіканське правління. Проте він розумів, що досягнути такого рівня за сучасного йому розвитку людства неможливо, тому його "республіка" мала підлягати особливим "космічним" законам.

Ключові слова: ідеал, суспільство, республіка, справедливість.

Проблема ідеальної держави, ідеального володаря та ідеального громадянина цікавила людство з античних часів. Ще до нової ери грецькі філософи Солон, Платон, Арістотель, Епікур, а на початку нової ери – римляни Сенека й Цицерон у своїх трактатах обмірковували власні концепції державного устрою, пропонували своє розуміння соціальної справедливості та, на їхню думку, найбільш прийнятну й ефективну для античних часів теорію громадянського суспільства.

Виникнення християнства, безперечно, вплинуло на державницькі засади й суспільний ідеал античного світу,

а поява інституту церкви посприяла утворенню "паралельних" державі керівних інституцій релігійного характеру в усіх країнах, що офіційно прийняли християнство, в тому числі й на теренах Київської Русі у X–XI ст.

На заході Європи проблему суспільного ідеалу піднімали представники різних країн, згадаємо лише Томаса Мора та його "Утопію" (Англія, XVI ст.) і Томазо Кампанеллу та його "Місто сонця" (Італія, XVII ст.). Тогочасну Україну цілком можна розглядати в європейському контексті, тому не дивно, що подібні ідеї могли виникнути і на її теренах. Зрозуміло, що автори утопічних ідей брали натхнення в античних авторів, зокрема, в Платона, які чимало попрацювали над створенням та удосконаленням державницьких концепцій. Свій погляд на цю проблему мав і Г. Сковорода. Його творчість вивчали сотні дослідників, назвемо лише кількох з них: С. Ф. Русова, М. Ф. Сумцов, В. Ф. Ерн, Д. Багалій, А. Ніженець, Д. Чижевський, Л. А. Софронова, Л. Ушкалов, В. Шевчук, Н. Федорак та багато інших.

Закоріненість Г. Сковороди в античну філософію, його повага до античних авторів не викликають жодного сумніву. Він не був надто вигадливим щодо форми у власній творчості й безхитрісно звернувся до жанрів байки, філософського діалогу чи трактату. Майже те саме можна побачити в давньогрецькій літературі за 2000 років до нього – у творчості Езопа, Платона і Плутарха. Оскільки тема нашого дослідження більше стосується державницьких поглядів, зосередимося на постаті Платона, та його впливах на Г. Сковороду.

Власний погляд Г. Сковороди на ідеальне суспільство й людину був викладений у його трактатах, загалом свої філософські й освітні погляди він розвивав і в інших творах, зокрема у поезіях, байках та листуванні з друзями. У центрі уваги філософа була ідея про людське щастя та шляхи його досягнення.

XVIII століття було складним періодом для України через послідовну колонізацію й денационалізацію політичної й релігійної верхівки і, як наслідок, цілковитого демонтажу

української державності, що почала своє становлення за гетьмана Івана Мазепи в кінці XVII – на початку XVIII ст. Можливо, саме через це філософська думка Г. Сковороди зосередилася на окремій людині, а саме – на досягненні нею особистого щастя, а також – на суспільних проблемах того часу і шляхах їх вирішення.

Проблеми особистості, її самоідентифікації, вміння проводити самостійну діяльність, суголосну нахилам і бажанням індивіда, позиціонування людини в суспільстві – ті проблеми сучасності, які ще у XVIII ст. передбачив і запропонував шляхи їх вирішення Г. Сковорода.

Філософа цікавила не стільки держава, як суспільний організм, скільки стосунки між її громадянами та шлях до щастя окремо взятої людини.

Для порівняння – гіпотетична держава Платона повинна була бути першочергово ідеальним суспільним організмом, наріжними каменями котрого була доцільність тих чи інших державних інституцій, правильне виховання людини (як духовне, так і фізичне) і справедлива влада (у діалозі "Держава" філософ виокремлює кілька її типів і дає кожному з них вичерпну характеристику).

Весь світ філософ метафорично розділив на три складові (світи) – мікрокосм (людину), макрокосм (природу) і світ символів (Біблію). Ключ до ідеальних людських взаємин він шукав саме у біблійних текстах. На думку Сковороди, цей ключ знаходиться виключно в духовній площині, будь-які плотські впливи на людські стосунки вважалися ним згубними й руйнівними.

Філософ пропонує власний "новий світ" – Біблію – як ідеал наслідування для всього людства: "Знай, друг мой, что библия есть новый мир и люд божій, земля живых, страна и царство любви, горній Іерусалим; и, сверх подлаго азіатского, есть вышній. Нѣт там вражды и раздора. Нѣт в оной республикѣ ни старости, ни пола, ни разнствія – все там общее. Общество в любви, любовь в боге, бог в обществѣ. Вот и колцо вѣчности!" [1, с. 41].

Ідеальний світ, на думку Г. Сковороди, потребує від людини дуже високих духовних якостей, цілковитого підкорення плоті

перед духом, категоричної відмови від гріховних і аморальних плотських бажань. Відповідно, всі стосунки між людьми також повинні йти від їх духовної сутності, а не від плоти.

Утопічна "горня республіка" – це художній образ утопічної країни, витворений філософом через інтерпретацію біблійних текстів, як світу символів, у якому Сковорода бачив образ ідеальних стосунків між людьми, де на першому місці є виключно духовні прагнення та інтереси громадян.

Держава Сковороди існує на чотирьох засадах: на любові, спільній власності на все, на всезагальній рівності, на республіканському правлінні. Оскільки є задекларована відмова від матеріальних благ, всіляка діяльність повинна проводитися на громадських засадах. У цьому світі відсутнє будь-яке зло.

Проте, сам Г. Сковорода розумів, що досягти такого рівня ідеалу, такої моральності суспільства на практиці у тогочасі є неможливим, тому вважав, що його світ повинен підлягати божественним космічним законам і "от человекъ сіе невозможно".

Погляньмо, що пише Платон у своєму трактаті-діалозі "Держава", звертаючись до співрозмовника Адіманта, про багатство і бідність та їхній згубний вплив на державу: "...ми, здається, знайшли щось таке, чого всілякими способами слід остерігатись, щоб коли-небудь це щось непомітно ... не проникло в державу. – Що ж це? – Багатство, – відповів я, – і бідність, оскільки одне провадить до розкоші, лінощів і нововведень, а друге, oprіч нововведень, – до підлості і злодіянь" [2, с. 109].

Держава, в якій живуть поруч бідні й багаті, на думку Платона, не може навіть мати однієї назви, бо: "Вони об'єднують – усі без винятку – щонайменше дві держави: одна злидарів, а друга – багатіїв, а в кожній із них також багато держав, і якщо ти сприйматимеш їх за щось одне, то припустишся великої помилки" [2, с. 110]. Зрозуміло, що таке негативне ставлення до властивого античності державного устрою могло справити великий вплив на українського філософа, котрий хоча й не був державником у нинішньому розумінні, проте власний погляд на сучасний йому суспільний лад усе ж таки мав.

Філософ майже не торкався питання приватної власності й приватновласницьких відносин, але сатира його творів чітко спрямована на викриття соціальних наслідків цих відносин – духу збагачення, прагнення наживи, зажерливості, здирництва тощо. Впоратися з виразками приватновласницького суспільства можна було б, на думку Сковороди, лише моральним піднесенням понад ними й встановленням імперативу спільної власності, всезагальних рівності й любові – його уявлення мають виключно духовний характер і суголосні утопічним ідеям середньовічної Європи.

На думку мислителя, потяг до приватної власності не є характерною рисою людської природи, таким чином інтерес до праці не повинен мотивуватися зароблянням грошей, набуттям багатства чи володінням матеріальними благами. Сковороді близька бідність, він так і каже: "мій жребій з голяками", але цю його позицію слід відрізнити від жорсткого аскетизму, який, насправді, зовсім не був властивий філософу. Він виступав, скоріше, проти надмірностей: "Подлинно всякой род пищи и питія полезен и добр есть, но разсуждать надобно время, мѣсто, мѣру и персону" [1, с. 389]. Йдеться про їжу й пиття, але це не головне. Принцип грецького філософа Сократа "Живу не для того, щоб їсти і одягатись, їм і одягаюсь, щоб жити" неодноразово згадується філософом і є основоположним для Сковороди. Його розуміння бідності теж своєрідне – бідність, на його думку, – не голод і не фізична злиденність, а розумне обмеження себе у володінні матеріальними благами, відмова від панування. Головною метою на шляху до особистого щастя для людини повинне стати звільнення від влади багатства, речей і приватної власності. Така бідність зрозуміла й виправдана, вона не може завадити людському щастю, навпаки – наблизить його.

Платон доволі ретельно розглянув проблеми, котрі могли виникнути у приватновласницькому суспільстві, щоправда, стосовно цього він пише лише про військових у ідеальній державі: "...ми десь говорили, що охоронці не повинні мати ані власних будинків, ані землі, ані жодного майна, їм належить отримувати від інших громадян їжу... і споживати все спільно..." [2, с. 156].

Приватновласницькі інтереси не повинні зачіпали воїнів "щоб вони не розшматували державу, як нерідко трапляється, коли люди своїм називають не одне й те саме, а кожний – щось інше: при цьому один тягне до свого дому все, що тільки може здобути, ні на кого не зважаючи, а другий – до свого дому, цілком окремого... А тут завдяки однаковому розумінню приватної власності всі тяжіють до тієї самої мети й відчувають, наскільки це можливо, ті самі радощі й печалі" [2, с. 157]. Відсутність приватної власності сприяє оздоровленню суспільства, хоча Платон і далі говорить про воїнський стан: "А про всілякі найдрібніші неприємності, яких вони, напевно, не позбудуться, не наважусь навіть згадувати, наприклад, про підлабузництво убогих перед багатіями, про клопоти та прикрощі, які обов'язково потягне за собою виховання дітей, про вишукування грошей, необхідних для утримання сім'ї, коли доводиться або позичати, або не віддавати іншим, або, всілякими способами звідкись діставши, тримати їх у жінок чи в домашньої прислуги... Вони звільняться від усього цього й заживуть щасливим життям – значно щасливішим, ніж переможці на олімпійських іграх" [2, с. 158].

Філософське вчення Г. Сковороди базується на концепції "сродного труда", як джерела людського щастя й добробуту одночасно. Ідеальним суспільством, на думку філософа, є таке, де кожен громадянин може розвинути й реалізувати свої природні обдарування й нахили у праці, що їм відповідає.

Пізнати себе, свої обдарування й природні схильності можна за допомогою освіти, тому самопізнання, на думку Г. Сковороди, повинне стати основоположним для побудови щасливого й високоморального суспільства. Важливо не збитися з дороги духовного саморозвитку в бік реалізації плотських бажань, а знайти своє справжнє покликання, яке дається кожній людині без винятку від народження – тільки такий шлях веде людину до цілковитого щастя у "спорідненій праці", сприяє тому, що "нужное станет нетрудным, а трудное – ненужным".

Ставлення Платона до людської праці згідно з нахилами суто утилітарне: "спочатку люди народжуються не зовсім подібними

один до одного, вони мають різну природу, а також різні здібності до тої чи тої справи. [...] Хто краще працює – чи той, хто володіє багатьма мистецтвами, чи хто лише одним? [...] ...кожне діло можна робити не лише в більшій кількості, а й краще та докладуючи менших зусиль, коли виконувати його за своїми природними здібностями і, до того ж, вчасно, не займаючись іншими роботами" [2, с. 55].

Людина, що працює за покликанням і виконує "сродну" їй працю, отримує радість від роботи, відчуває "внутренній мир, сердечное веселіє, душевную крѣпость", досягнути яких можливо лише прислухаючись до самого себе, шляхом пізнання своєї внутрішньої сутності, внутрішньої натури. Тільки вільна "сродна" праця може забезпечити людині щасливе життя й наповнити його смыслом. Таким чином філософ розв'язав для себе проблему людського щастя й сенсу людського буття.

Тільки слідуючи природним нахилам, працюючи за покликанням і з задоволенням людина може жити в добробуті й радості: "Откуда же уродится труд, если нѣт охоты и усердія? Гдѣ ж возьмеш охоту без природы? Природа есть первоначальная всему причина и самодвижущаяся пружина. Она есть мать охоты... Охота сильняе неволи, по пословицѣ. Она стремится к труду и радуется им, как сыном своим. Труд есть живый и неусыпный всей машины ход потоль, поколь породит совершенное дѣло, соплѣтающее творцу своему вѣнец радости. Кратко сказать, природа запалает к дѣлу и укрѣпляет в трудѣ, дѣлая труд сладким" [1, с. 417–418]. Таким чином, праця для людини через самопізнання перетворюється з засобу для простого забезпечення життєдіяльності в життєву потребу і справжню насолоду.

Зрозуміло, що щаслива людина, яка любить свою працю й отримує задоволення від неї буде корисною для суспільства, яке, в свою чергу, повинне забезпечити всі можливості для її виховання, розвитку й духовного вдосконалення.

Платон у своєму діалозі, перш ніж говорити про задоволення від праці, поділяє людей на три типи: "...існує три типи людей: любомудри, тобто філософи, шанолюбці й користолюбці"

[2, с. 283]. Відповідно й задоволення кожен з них отримує саме від своєї праці, проте не сприймає інший тип діяльності, як задоволення: "...коли б тобі закортіло розпитати по черзі кожного з таких людей, яке життя з тих трьох типів найприємніше, то кожен з них найбільше вихвалитиме своє власне" [2, с. 283]. Що цілком суголосне із постулатом Сковороди "пізнай себе". Типів задовольень за Платоном також є три: "Отже, коли існують три види втіх, то вид, який належить тій частині душі, з допомогою якої ми пізнаємо, буде найвищим, і життя людини, у якій це начало панує над іншими, буде найприємнішим" [2, с. 285]. Тобто, найсильніше задоволення людина отримує від того типу діяльності, до якого вона схильна від природи, що знову ж таки перегукується зі сквородинівською концепцією "сродного труда".

Найважливішим завданням освіти, на думку Сковороди, є допомогти людині зрозуміти, який рід діяльності для неї є "сродним", бо "сродность" і покликання рівноцінні богу в людині. Між природою і богом та між життям і ділом він ставить знак рівності: "С природою жить и с богом быть есть то же; жизнь и дѣло есть то же" [1, с. 421]. Причому, особливу втіху людина повинна отримувати саме від процесу роботи, а не від отриманого результату, призначенням якого, в першу чергу, є підтримання життєдіяльності. Таке задоволення може дати лише "сродна" праця, а не прибуток чи отриманий результат: "Прибыль не есть увеселение, но исполнение нужности тѣлесная, а если увеселение, то не внутреннее; родное же увеселение сердечное обитает в дѣланіи сродном. Тѣм оно слаже, чем сроднѣе. Если бы блаженство в избыліи жило, то мало ли избыльных?" [1, с. 430].

Важливішою за виготовлений у процесі роботи продукт для людини повинна стати реалізація її природних нахилів і здібностей, повноцінне застосування обдарувань і талантів, отримання насолоди в процесі роботи. А ідеальне суспільство, на думку філософа, повинне забезпечити кожному своєму громадянину таку можливість; саме тому першочергову вагу має правильне виховання й освіта, які допоможуть людині знайти в собі "сродность" до певного типу праці. Особливу увагу Сковорода

пропонує звернути на природні нахили людини, адже природа, на його думку, є найкращим вчителем і вихователем, головне – не заважати їй, а йти назустріч. Важливим є практичне навчання людини, "наука", яка повинна спрямовуватися на розвиток і довершення природних даних, закріплювати які необхідно спеціальними вправами. "Споріднена" праця повинна увійти в звичку, стати єдиним проявом сутності людини на шляху до духовного вдосконалення. Життєвий час не повинен марнуватися на неробство й байдкування.

Виховання ідеального члена суспільства повинне, на думку Сковороди, приносити людині не лише практичні знання, а й прищеплювати їй правильні почуття та емоції, до яких зараховує любов, дружбу, вдячність. Адже природні нахили людини і її схильність робити добрі вчинки визначаються не лише розумом, а й "благим серцем" та "доброю волею". Головним вихователем, як вважає філософ, є природа – вона "есть всенародная и истинная учительница", але роль школи, людини-вчителя, вихователя не менш важлива – вони скеровують молоду людину на шляху пізнання. Перед тим, як навчати когось, вчителі мають довго вчитися самі, щоб мати моральний авторитет перед учнями. Та головними вчителями, які, давши людині життя, повинні навчити її чинити добро, є батьки: "Родители суть наши лучшие учителя" [1, с. 449]. Таким чином, бачимо у Г. Сковороди три складових повноцінного навчального процесу – природу, вчителя і батьків.

Платон про виховання людини пише так: "правильне навчання й виховання спонукають до вияву в людині добрих природних нахилів, а в кого ці нахили від народження, у того під впливом такого виховання вони стають ще кращими – і взагалі, і в передачі їх своїм нащадкам, так як буває у всіх живих істот" [2, с. 112]. Крім того, грецький філософ підкреслює важливість правильного виховання саме для держави, бо: "виховання зводиться до одного – до чітко окресленого й зрозумілого результату: або благо, або його протилежність" [2, с. 113], він каже, звертаючись до свого співрозмовника Адіманта: "у нас є всі підстави твердити, що так само й найдобріші

душі під впливом поганого виховання стають особливо поганими. Чи ти дотримуєшся думки, що великі злочини й крайня зіпсутість проростають із негарних натур, а не з прекрасних, яких зіпсувало виховання?" [2, с. 185].

Потужним джерелом кризових явищ у суспільстві Сковорода вважає "несродность" – коли людина виконує роботу, до якої не має нахилу чи відповідних здібностей у відповідній сфері діяльності: "Кто безобразит и растлѣвает всякую должность? – Несродность. Кто умерщвляет науки и художества? – Несродность. Кто обезчестил чин священничій и монашескій? – Несродность. Она каждому званію внутреннѣйшій яд и убійца. "Учителю, иду по тебѣ". Иди лучше паши землю или носи оружје, отправляй купеческое дѣло или художество твое. Дѣлай то, к чему рожден, будь справедливый и миролюбный гражданин и довлѣет" [1, с. 444].

Соціальна нерівність в ідеальному суспільстві Сковороди це "Неравное всѣм равенство", що має "природне" походження й трактується ним як різниця між людьми в їхніх природних нахилах та обдаруваннях. Філософ стверджує, що люди подібні до чаш різного розміру, наповнюваних від бога здібностями і що "Меншій сосуд менѣ имѣет, но в том равен есть большему, что равно есть полный" [1, с. 435].

Подібну думку має і Платон, який вважає, що "коли ремісник чи хтось інший, звичайний ділок за своїми вродженими здібностями, піде вгору завдяки багатству, широким зв'язкам, силі або ще чомусь іншому, і спробує перейти до стану воїнів, або хтось із воїнів зробить спробу потрапити до членів ради чи до охоронців, не маючи на те жодних підстав, а ще як одні й другі поміняються між собою і знаряддями праці, і званням, чи коли одна й та сама людина намагатиметься все це робити водночас, тоді, я впевнений, ... що така перестановка і втручання не в свою справу згубні для держави" [2, с. 123–124].

Суспільний ідеал для Г. Сковороди це – державне утворення, де "сродна" праця є життєвою потребою, благом і насолодою водночас, а сфера споживання матеріальних благ для людини не є вирішальною. Кожен член такого суспільства може розвинути

й реалізувати свої здібності, працюючи відповідно до власних бажань і природних нахилів.

Для Платона ідеальна держава та, де панує справедливість, бо "справедливість – це добродесність і мудрість, а несправедливість – нищість і невігластво", справедлива людина "достойна і мудра, а несправедливий – невіглас і лихий" [2, с. 35].

Український філософ, скориставшись античною спадщиною (зокрема моделлю ідеальної держави Платона) та Святим письмом, зміг витворити свій власний ідеальний світ щастя, обґрунтувати власні ідеї, які цілком справедливо стоять в одному ряду з європейськими філософськими та утопічними концепціями. Це свідчить про те, що творчість Г. Сковороди та його філософія, а відтак і українська література XVIII ст. цілком виправдано посідають належне місце серед європейських літератур того часу. Аналіз двох абсолютно різнопланових творів – "Держави" Платона та трактату Г. Сковороди "Жена Лотова" дає можливість простежити тяглість державницької філософської думки від античних часів до доби просвітництва XVIII століття. Очевидно, що продумана "системність" античного діалогу з його виразним державницьким спрямуванням цілком природно доповнюється людиноцентризмом і гуманізмом Г. Сковороди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Г. Сковорода. Книжечка о чтеніи священи[аго] писанія, нареченна жена Лотова // Г. Сковорода. Повне зібрання творів у двох томах. – К.. 1973.: "Наукова думка". – Т. 2.

2. Платон. Держава. Переклад з давньогрецької та коментарі Дзвінки Коваль. – Київ: "Основи", 2000.

REFERENCES

1. H. Skovoroda. Knyzhechka o chteniy svjashhenn[agho] pysanija, narechenna zhena Lotova // H. Skovoroda. Povne zibrannja tvoriv u dvokh tomakh. – K.. 1973.: "Naukova dumka". – T. 2.

2. Platon. Derzhava. Pereklad z davnjoghrecjkoi ta komentari Dzvinky Kovalj. – Kyjiv: "Osnovy", 2000.

Стаття надійшла до редколегії 06.12.22

Ya. O. Myshanych, Researcher
Shevchenko Institute of Literature of National Academy
of Sciences of Ukraine, Kyiv

**PLATO AND HRYHORII SKOVORODA:
SYSTEMICITY AND HUMANISM**

The problem of an ideal society and an ideal state has interested mankind at all times – from antiquity to the present. The works of the Greek philosopher Plato show that as early as the fifth century BC, the concept of a just state was created, where everyone would do their job and live happily.

Holistic philosophical concept in the XVIII century. created by Ukrainian philosopher H. Skovoroda. The idea of vocation work became fundamental to his philosophy. The development of the concept was the so-called "upper republic", where all people got their bread working by vocation and according to their natural inclinations. In addition to ancient sources, the philosopher used the Bible, which he considered a separate ideal world, according to which all people should live. H. Skovoroda considered love, common property, universal equality and republican rule to be the main principles of a harmonious ideal state.

Keywords: *ideal, society, republic, justice.*